

a

Abielu (mdM *r'väjafomas'-maksomas'*, mdE *ur'vakstoma*; mdM *r'väjafoms* 'naima', *maksoms* 'andma', mdE *ur'va* 'minia').

Abielu ja armastuse kaitsjaks pidasid Nižni Novgorodi kubermangu ersalased Ange Pat'aid. Noored kutsusid palvetes teda kiiremini enda juurde saabuma, laulsid tema auks laule ja tantsisid kase ümber ringtantse. Varem võis ersa-mokša mees võtta niipalju naisi, kui ta suutis ülal pidada. Rühmaabielu relikte leiame viljakust ülistavatest pulma-, kalendri- ja muudest tavandilauludest, mille kombestikuväline esitamine oli sündmatu.

Muistendites ja muinasjuttudes räägitakse abielust röövitud naise ja karu vahel ning luigeneiu ja temalt luigesuled varastanud jahimehe vahel. Müütilistes lauludes kujutatakse abielu ersa äikesejumala Pur'ginepazi ja maise tüdruku Vasal'gä (mokšadel) või Litova (ersadel) vahel. Muistendites ja lauludes räägitakse ka tüdruku abiellumisest venna või isaga.

Abiellumine oli normatiivne – vallaliseks jäämise vande andsid vaid kloostriisse minejad. Vallalised neid maeti pruudiriietes, mälestamise ajal viidi läbi sümboolsed pulmad (lahkunu rolli täidab surnud neiu sõbranna). Keelatud oli abiellumine lähisugulasega ja teisest rahvusest ning usust inimesega (näiteks abielu tatarlasega, harvemini venelasega). Rangelt järgiti abiellu astumise järjekorda – usuti, et kui noorem poeg või tütar abiellub enne vanemaid, võtab ta nende õnne ära. Abielu aeg ja tingimused sõltusid mõnikord teatud majapidamisoskuste omandamisest. Näiteks võis mõnes külas noormees abielluda alles siis, kui oli õppinud selgeks pakktaru tegemise.

Vanades lauludes räägitakse noorte abieluelse suhete vabadusest, kuid hilisemas pärimuses taunitakse neid – abielu lapse sünnitanud neiuga peeti õnnetuks ning sel juhul pulmi ei korraldatud.

Teistkordse abielu sõlmisid tavaliselt lesestunud mehed, harvemini naised. Truudusetust tauniti ja selle eest karistati. Lahutust ersad ja mokšad ei tundnud. Naise lahkumist mehe juurest tuli ette väga harva. Ärajooksnud naise võisid vanemad mehe juurde tagasi viia.

Väimeheks mindi (mdE *sodamoks sovamo*) juhul, kui äia majas olid ainult tütre (väimees võeti vastu tavaliselt vanima või noorima, kuid mitte keskmise tütre juurde). Väimeesteks läksid samuti orvud ning vaeste inimeste nooremad pojad. Nad läksid äia majja elama kohe (äia abiga korraldatud) pulmade ajal või pärast pulmi.

Abiellumise viisid olid erinevad. Esines naisetõmbamist poisi ja tüdruku vastastikuse kokkuleppe alusel, mille juures simuleeriti röövimist. Harva oli naisetõmbamine vägivaldne. Abielluti ka salaja – mõrsja läks ise peigmehe juurde. Mõrsja (mdM *r'vä* 'abielu)naine'; mdE *ur'va* 'minia') ostmise ja müümise korral elas naine mehe majas orja (mdM *ur'ä* 'ori') seisuses. Tõendeid sellistest müügitehingutest leidub 20. sajandi alguseni säilinud pulmatavandis ja lauludes.

Abielu tähendas mõrsja vastuvõtmist peiu suguvõssa ning selle peamiseks eesmärgiks oli kooselu avalik tunnustamine kogukonna poolt. Kõige levinum oli abiellumine kosimisega (mdM *vešema* 'otsimine'). Tunnistajate juuresolekul sõlmiti käelöömisega kokkulepe, mõrsjale pandi rinda sõlg (mdM *täšten' putomas'* 'tähe (märgi) panemine') ja määrati kindlaks kaasavara suurus. Ilma kosjadeta abiellusid tavaliselt orvud või vaeste vanemate lapsed.

Tunti ka kosimist tagaajamisega (mdM *mel'ge panez'*). Peigmehe isa löikas leiva küljest kannika, võttis selle sisu välja ja täitis leiva meega. Keskööl ratsutas ta kõigi eest salaja mõrsja maja juurde, pani leivakannika värava ette lauale, koputas piitsaga aknale ja hüüdis, et tuli kosja. Seejärel ratsutas ta võimalikult kiiresti minema. Kui mõrsja sugulased talle järele jõudsid, siis pulmi ei tulnud.

Mõnikord pani osav peigmees meeldiva tüdruku värava peale leiva ning teatas seejärel mõrsja isale, et võtab ta tütre naiseks. Sel juhul ei olnud äraütlemist.

Kõige levinum abielusümbol oli ring: noorpaari peade ümber seoti pael (*Laulatus), noorpaar käis enne laulatust kolm korda päripäeva ümber laua. Pulmadega oli seotud ka ringikujulisi esemeid: sõrmus, ümmargune leib (mdM *kopši*) ja pulmavankri kate (mdM *onava*).

Mõrsja rituaalse pesemise ajal saunas ennustati ette tulevase mehe iseloomu ja noorte elukäiku.

Vanematekodust läks mõrsja välja mitte värava kaudu, vaid läbi pulmaliste tehtud aiaaugu. Kardeti, et kui neiu läheb õuest välja värava kaudu, siis jäävad kõik talle määratud hädad vanematekoju ja seda maja tabavad õnnetused. Kui ta aga läheb aiaaugu kaudu, viib ta kõik õnnetused kaasa.

Üleminek ühest seisusest teise väljendub soengu muutmises – pulma esimesel või teisel päeval pandi mõrsja istuma kannule ja noor tüdruk tõmbas ta juustesse abielunaistele omase lahu. Seisuse muutus kajastus ka peakattes, riietes, ehetes ja kõnnakus. Peigmehe ja mõrsja ühinemist sümboliseerib käterätikuga võõtamine, ühest nõust joomine ja ühe piruka söömine. Mõrsja ühinemist uue koduga näitab mõrsjale ahju juures antud uus nimi ja minia toitmine kaunistatud roogadega ämma poolt. Pulmakombestikuga oli seotud pottide lõhkumine ning pulmaleiva poolitamine peigmehe ja mõrsja sugulaste vahel. Maagilisel eesmärgil toimus laua mõõtmine vööga, noorpaari seismine pahupidi kasukal, noorte ülekülvamine viljaterade või humalaga, poisslapse istumapanemine mõrsja põlvedele jne. Arvati, et see soodustab viljakust ja toob rikkust. Heaolu ja õnne kehastuseks, peigmehe ja mõrsja sümboliks olid rituaalsed *pirukad, leivad (*kopšat*) ja sool.

Mõrsja poolt sooritatavas tavandis peegeldub neiu sotsiaalse seisundi muutus, kui sümbolne surm ja sellele järgnev elustumine. Mitme päeva jooksul enne pulmi läks ta pärast esimest kukelaulu õue. Tagavärvate juures puhta koha (mdE *van'ks tarka*) peal seistes tõstis pruut käed pea kohale ning näoga ida poole keerates pöördus ta *Niškepazi (mdE), laudaema Kardo s'arke (mdE) ja Niškepazi tütre Kastargo poole palvega ärgata. Seejärel käis mõrsja kolm korda päripäeva ümber kaevu. Pärast

iga ringi tegi ta maani kummarduse ning läks tagasi puhtale kohale, et äratada surnud esiisaid ja neid pulma kutsuda. Tuppa jõudes ülistas pruut koitu ja äratas üles kodused. Eespingile pikali heites itkes ta ja kutsus sõbrannasid taga nutma mõrsja neiu põlve. Laudaemal Kardo s'arkol (mdE) palus mõrsja end varjata, kaitsta risti ja viirukipanni suitsu abil.

Pulmade ajal oli oluline kaitsta ennast halbade jõudude ja nõidade eest. Pulmarongis pidi olema paaritu arv vankreid (tavaliselt kolm, viis või seitse) ning sõita tuli kiiresti, et kurjad jõud järele ei jõuaks. Isamees (mdM *toron' kandi*) tegi piitsa või noaga noorpaari kaitseks vankri ette risti; "karu" (mdE *ovto*) nüpeldas vihaga saabuvate külaliste selgi; ukse kohale pisteti nuga; teadjale ehk nõiale (mdM *sodai loman'*, *sodams* 'teadma', *loman'* 'inimene') anti tuha ja koera väljaheidetega segatud veini jne. Nii mokšad kui ersad kasutasid kaitseks sageli müra: tulistamist; pulkadega vastu ahjusiibreid, tühje ämbreid või seina kolkimist; pottide lõhkumist.

Kaitsti ka majapidamisriistu, riideid, voodipesu, rituaalseid leibu, pirukaid jne (näiteks tehti peeruga kolm ringi päripäeva ümber leivaastja). Enne pulmi pandi noorpaari riiete külge nõelu ja nõöpnõelu, noorte voodi alla aga teravaid asju (käärid, kirves jne). Mõrsjariiete suitsutamiseks oli mokšadel spetsiaalne tavand.

Pulmaööl saatsid kosjamoor ja isamees noorpaari aidani, lauldes erootilisi laule, mis pidid kaasa aitama õnnelikule abielule ja samal ajal kaitsma kurjade jõudude eest.

Mitmes tavandis kajastub mõrsja vastuvõtmine uude kodusse: ahju juures mõrsjale uue nime panemine (mdEM *lemdema* 'nimetamine'); mõrsja viimine allika või kaevu juurde (mdM *äši langs lihtemas*); mokšadel pannkookide küpsetamine mõrsja poolt, kusjuures teda püütakse segada (varastatakse pannkookid, lükatakse ämbrid ümber, loksutatakse vett maha); "õnne võtmine" (mdM *tsesten' s'ävoma*).

Pulmade teisel päeval viisid mokšad läbi tavandi *kut's'fnema* (mdM *kut's'em*s 'ronima, tõusma'). Mõrsja pidi üles leidma peigmehe lähisugulased, kes olid roninud kuurikatusele või puu otsa (mida kõrgemale, seda parem – taevale lähemal), ja tegema neile kingitusi.

Pulma lõpetamise tavandis *organ' s'avordoma* (pärmil maha-valamine) kutsusid ersad müütilisi kaitsjaid ja surnud esiisaid pulmade viimasele söömaajale – pärast seda valati pärm kaljanõude põhjast puhta koha peale. Pulma viimasel päeval aeti kodust välja (tavand *kudan' livtema* – mdE *kuda* 'pulmarongist osavõtja', *livtema* 'väljajuhatamine, teelesaatmine') sinna koos võõraste inimestega saabunud halvad jõud. Kui seda kommet ei täidetud, tantsisid ja laulsid vaimud öösiti.

Šokšad viisid esimesel pulmajärgsel kevadel suure paastu ajal läbi tavandi *serijamo* (*serems* 'valjusti hüüda'), mille käigus pöördusid majast majja käivad neid ülistavate lauludega noorpaari poole ja nõudsid enda kostitamist. Kui annid neiuks ei meeldinud, tegid nad noorpaarile etteheited.

Pulmade unes nägemine oli halb enne.

Kirjandus: Jevsevjev, M. E. 1931. *Mordovskaja svadba*. Moskva; Devjatkina, T. P. 1992. *Mokšanskije svadebnõje obrjadõ i pesni*. Saransk.

Adrapalvus (mdE *Keret' ozks*; *keret'* 'ader', *ozks* 'palvus, pidu').

Adrapalvus oli enne künni algust küla servas vanade künnapuude all korraldatud ühispalvus. Ohvriks toodud kukest või isapardist keedeti tavandisupp.

Valgele laudlinale pandi leib (igast perest toodi leivapäts) ja sool ning keedetud lind. Selleks valitud taat lausus nädaga ida poole pöördudes palve, milles ta palus kõigi osavõtjate nimel *peajumal Škaid anda hea viljasaak, sigitada karja, saata vihma, kaitsta külaelanikke pimedal ööl ja halval tunnil tuule eest.

Pärast palvust lõigati iga isapardi, kuke ja leivapätsi küljest mdM *ozondoma pakš* ('palvetatud tükk'). Ohverdatud toit riputati haldjate jaoks korviga künnapuu otsa. Sööma istuti kümne rühmadena. Pärast söömist määrati põllulemineku päev ja esimesena põllule mineja, kelleks valiti õnnelik "kerge jala" ja hea viljaõnnega inimene.

Kirjandus: Jevsevjev, M. E. 1966. *Izbrannõje trudõ*, 5. *Mordovskaja svadba*. Saransk.

Aeg (mdM *pingä*, mdE *ška*).

Aeg on ruumi kõrval üks peamisi abstraktseid kategooriaid. Rahvatraditsioonis jaguneb aeg – mdM *tä ši* ('see päev', ka see ilm või eluaeg) ja mdM *tona ši* ('too päev', ka too ilm või teispoolne aeg). *Tona ši* on ühtne, jagamatu ja lõputu. Aeg algab maailma ja jumalate sündimisega ning lõpeb nende hävinguga (*T^ušt'a). Maailma lõppu on seostatud ka kuu- ja päikesevarjutustega. Olenevalt inimese käitumisest selles elus ennustati talle tulevikku teises elus – pime või valge. Kellele ei meeldi tulle vaadata, olevat teises ilmas pimeduses.

Aja kulgu peeti kiireks: mdM *Pings' jotai – afi fat'at* ('Aeg kulub – ei jõua kinni haarata'). Esimene elupool möödus aeglasemalt, teine kiiremini. Samuti tajuti erinevalt aja pikkust päeva jooksul – pärast keskpäeva kulges see kiiremini: mdM *Šis' šobdava moli pekked' langsa, šin'gutškat' – vr'gas, ilät' – numol langsa* ('Hommikul päev roomab, keskpäeval ratsutab hundil, õhtul jänesel').

Ersad ja mokšad tundsid nii päikese- kui ka kuukalendrit ja määrasid mõlema taevakeha järgi ka aega. Aastaid arvestati suvede järgi – mõisteid "aasta" ja "suvi" väljendati ühe ja sama sõnaga: mdM *kiza*, mdE *kize*. Soodsaks peeti aasta algust. Liigaasta on inimestele ja loomadele raske aeg.

Neli aastaaega – suvi (mdM *kiza*, mdE *kize*), talv (mdM *t'ala*, mdE *tele*), kevad (mdM *tunda*, mdE *tundo*) ja sügis (mdEM *s'okse*) peegeldasid põllutöö ja karjapidamise perioode ning looduse ja ilmastiku seisundit. Tänapäevased kuude nimetused on hilislaenud vene keelest. Planeeti kuu ja kalendrikuud nimetatakse sarnaselt mdEM *kov*.

Ööpäeva mõistet ei tuntud – oli päev (mdM *ši*) ja öö (mdM *ve*). Päeva ja päikese kohta on kasutusel sama sõna: mdM *ši*, mdE *tši*. Koitu (mdM *šobdavan' zarä*), päevaaja kuulutajat, nimetati *Mar'aks* ja eha (mdM *il'äden' zarä*), õhtuse aja kuulutajat, *Dar'aks*. Nende poole pöörduiti abi saamiseks erinevate haiguste ja posimiste vastu.

Tehtu tulemus (hea või halb) sõltub selle sooritamise ajast, sellepärast püüti valida tegevuse alustamiseks (kosimiseks, külvamiseks, maja ehitamiseks, kaevu tegemiseks jne) soodus aeg (päev, nädal, kuu). Kolmapäeval, reedel ja pühapäeval uut asja tavaliselt ei alustatud.

Esmaspäeva nimetati noore kuu päevaks (mdM *Od Kovon' ši*) ja peeti soodsaks: noorkuu valgustas tööd. Teispäev (mdM *šavši*) on vee-ema päev. Sel päeval ei külvatud (vili ei kasva), kuid muidu peeti päeva õnnelikuks (“kergeks”). Kolmapäeva mdM *verži* (*ver* ‘veri’, *ši* ‘päev’) nimetus on ilmselt seotud ohverdamistega aja- ja päikesejumal Škaile. Kõige soodsamaks ja õnnelikumaks (kergemaks) peeti neljapäeva (mdM *šuvalanä*), metsmesilaste kaitsja päeva. Sel päeval käidi kosjas, püüti alustada uut tööd ja korraldati palvusi (*Naistepalvus Baban’ ozks, *Ange Pat’ ai). Reedet peeti *leivaema Norovava päevaks. Reedega (mdM *päden’tsä*) oli seotud palju keelde: ei köetud sauna, ei pandud kana hauduma – kanapojad kooruvad kaua, ei kedratud – jääd pimedaks, ei pestud – süttivad tulekahjud. Laupäeva (mdM *jotkši*) peeti soodsaks päevaks. See oli maa-aluse jumala päev ning kündmise-külvamise alguspäev. Pühapäev (mdM *nedl’äši*, mdE *nedl’atši*), karja kaitsja päev, oli kõige puhtam päev – see oli puhkamise aeg.

Päev, kuu ja aasta jagunevad soodsateks ja ebasoodsateks (puhasteks ja ebapuhasteks) poolteks. Keskpäeva peeti ohtlikuks ja ebapuhhtaks, seetõttu ei tohtinud siis majast välja minna või tööd alustada. Pärast keskpäeva viidi surnu majast välja, kuid kalmistu külastamine sel ajal oli keelatud – surnud ei näe siis tulijaid. Nõidumise ja kurjade jõudude liikumise ajaks peeti vahemikku keskööst kukelauluni. Kui kuked laulavad keskööl, päästavad nad inimese hinge teda sel ajal piinava kurja jõu käest.

Õhtune aeg sobis ravimiseks, posimiseks ja ennustamiseks. Õhtul, veel sagedamini keskööl, käidi ristteel lepitamas (mdM *prostindama*), arstimas ja kaetamist kaotamas. Õhtuse ajaga on seotud erinevad keelud: ei tohi uut tööd alustada – töö ei õnnestu; juukseid lõigata – juuksed ei kasva; põrandat pühkida – tülid; prügi majast välja viia – näitad maja kuraditele, kes hakkavad elu segama; raha välja anda – raha kaob jne. Õhtuse kirikukella helisemise ajal ei tohi risti ette lüüa, kuna sel ajal palvetavad ja paluvad andestust enneaegselt surnud inimesed.

Kindlat aega nõudsid ka muud maagilised toimingud. Suurtel pühadel (lihavõtted, kolmekuningapäev, jõulud jne) viidi läbi kaitsetoiminguid. Ööl vastu kolmekuningapäeva joonistati akendele ristid, et kurjad jõud ei pääseks majja. Lihavõtte eelne neljapäev oli puhastumise päev. Supeldi jõgedes ja ojad, kuna

sel päeval olevat kevadveel võime kaotada välispidiseid haigusi. Sel päeval ka pesti ja koristati maja lihavõttepühadeks.

Pühi peeti üldiselt soodsaks ajaks. Ka suurte pühade vahelisel ajal järgiti mitmeid keelde: näiteks lihavõtetest taevaminemispühani ei visatud midagi aknast välja; lihavõtetest külvamiseni ei süüdatud tuld (*Lihavõtted); jõuludest kolmekuningapäevani ei tohtinud kedrata (Lunastaja rüü tolmub); paastu ajal ei tohtinud abielluda. Rida keelde oli seotud lihavõttenädala esmaspäevaga (mdM *pił'gon' sindema ši* 'sõnasõnalt: jalgade murdmise päev'). Sel päeval ei tohtinud laulda ega midagi majast välja anda. Keelu rikkujad võisid kahjustada oma majapidamist, kogu sugukonda või küla. Kui keegi tuli sellel päeval külla, puudutas peremees õnnetuse eemalejuhtimiseks kolm korda ahjuroobiga siseneja jalgu või ei lasknud teda üldse sisse, et ei juhtuks tulema "raske jalaga" inimene.

Sündimise aeg määras inimese saatuse. Edukateks peeti kuu alguses, neljapäeval, laupäeval või suurtel ristiusu pühadel sündinuid. 7. või 8. raseduskuul enneaegsena sündinutel on "raske" pilk, käsi ja jalg.

Kirjandus: Mainof, W. 1889. Les restes de la mythologie Mordvine. *Journal de la Societe Finno-Ougrienne* V. Helsingi.

Ahi (mdM *pänakud*, mdE *kaštom*).

Ahi on sakraalne koht, mis on seotud erinevate praktiliste vajaduste (ahju peal magati, selles valmistati toitu) ja maagiliste kommetega. Ahi on seotud sünni ja surma sümboolikaga. Korstna juures või ahju all elab *taluema Jurhtava, ahju all *kratt Kuigorož ning muinasjuttudes "sünnib" eidel leelõuka peale pandud sõrmest põialpoiss.

Eriline roll oli korstnal. Selle kaudu usuti majja tungivat surmaoht: sisse ja välja lendasid kuradid ja nõiad ning mao kujul sisenes surnu hing. Kaitseks sellise ohu eest kaeti korsten pulmatavandite sooritamise ja sünnitamise ajal ning enne kosja või teeleminekut kinni. Korsten kaeti ka äikese ajal.

Kuna tuli hävitas kõik halva, põletati ahjus nõia poolt "riikutud" riided ning ahju visati varga surma põhjustamiseks hiir. Ahju ette riputati kotike hobuse hammastega, et hobused ei kaoks. Äikese peatamiseks visati uksest või aknast välja ah-

juroop või ahjuluud. Nõidade eemalhoidmiseks pandi ahjuroop tagurpidi ahju kõrvale.

Noorpaari vastuvõtmisel peigmehe kodus pidi mõrsja viskama söega panni pihta (seejuures vaadati tema iseloomu). Mehekodus soosingu saavutamiseks pidi noorik end esimest korda pesema salaja leelõukas. Mokšad panevad mõrsjale kohe pärast mehekoju saabumist ahju juures uue nime (*Nimi).

Matustelt tulles vaatasid sugulased ahju sisse, et saada lahti hirmust surnu ees.

*Karjalaskepäeva palvuse ajal saadud tuld (mdM *od tol* 'uus tuli') hoiti ahjus pidevalt alal terve aasta kuni järgmise palvuseni. Seda tuld ei olnud kombeks anda teise majja, et koos tule soojusega mitte ära anda perekonna õnne ja heaolu.

Ahju kasutati ka ravimisel – haigusest vabastamiseks “küpsetati” last ahjus; ahjus “põletati” mitmeid nahahaigusi.

Pudru ülekeemine ja ahjus küpsetatava leiva vormist välja või üle takjalehe ääre kerkimine ennustas (lapse) surma, õnnetust ja talu laostumist. Ahjust välja kukkunud puuhalud, söed või sädemed ennustasid külaliste tulekust. Ahju undamine kütmise ajal andis märku ilma muutumisest, väljakukkunud telliskivi kuulutas õnnetuse tulekut.

Lagunenud ahju nägemine unes tähendas peremehe surma, ahjult kukkumine õnnetust.

Kirjandus: UPTMN 3: 1. *Mokšanskije skazki* – 1966. Saransk.

Ahjuema (mdM *Pänakudava*, *Pätnagodava*, mdE *Kaštomava*, *Uštoman' kirdi*; mdM *pänakud*, mdE *kaštom* 'ahi', mdM *kud* 'maja', mdEM *ava* 'naine, ema'; mdEM *uštoms* 'kütma'; mdEM *kirdi*, *kirdems* 'hoidma').

Ahjuema *Pänakudava* elab nähtamatuna ahjus. Pühade ajal viskasid ersad esimese toitupala ahju *Pänakudavale*. Lihavõtete ajal valati pliidile joogipoolist, hõõgivatele sütele visati leiva- või lihatükke – kuni need põlesid, tänas majaperenaine ahjuema. Annid pandi *Pänakudavale* ahjupõranda vasakusse nurka, kus temperatuur on tavaliselt kõrgem.

Pulmade eel pöördusid kokad enne pulmaleibade ja -pirukate küpsetamist lauludega ahjuema poole, et leivad saaksid kollased

ja krõbedad. Peigmehe koju toodud noorik viidi kohe ahju juurde ja tutvustati teda *Pänakudavale*.

Pänakudava abile loodeti ka igapäevaste toimetuste juures – ahju jaoks puid tehes või vett tuues. Ahjuema abistas mälestamise toitu keetes saadud haiguse puhul, temalt said abi lasteta naised. Lapse kukkumisel saadud haiguse puhul läks posija esmalt keldrisse, kaasas kompsuke ohvriandidega (humal, hirss, münt). Seal tegi ta kompsukesega kolm ringi ümber lapse pea ja lausus palve majahaljale Kudavale, toas järgnes palve ahjuemale.

Kirjandus: Harva, U. 1952. *Die religiösen Vorstellungen der Mordwinen*. Helsinki; UPTMN 6: 2. *Mokšanskaja svadebnaja poezija* – 1975. Saransk.

Ange pat'ai (mdEM *Ange* 'jumala nimi', mdE *pat'ai* 'vanem õde, tädi').

Nižni Novgorodi ersadel on *Ange pat'ai* jumalate ema, armastuse ja abielu jumal, sünnitajate ja imikute abistaja ning tervise kaitsja; Kovõlkino rajooni mokšadel aga viljakuse ja tervise jumal. Nižni Novgorodi ersade pärimuse järgi lõi *päikesejumal Tšipaz *Ange pat'ai* katki litsunud munast. Tema omakorda tõi ilmale ülejäänud jumalad – Tšipazi kaheksa last (neli jumalat ja neli jumalannat). *Ange pat'ai* oli Tšipazi iginoor, ilus ja jõudu täis abikaasa, kes hoidis elu terves maailmas. Ühtaegu oli ta neitsi – neitsite ja neitsilikkuse kaitsja.

Nižni Novgorodi ersade arvates elab *Ange pat'ai* nii maa peal kui ka taevas. Pilvede taga on tal taimeseemnetega, erinevate kodu- ja metsloomade ning veel sündimata inimeste hingedega täidetud kodu. Sealt valab ta kaste, vihma, lume ja põuavälgu abil maale elu. Põuavälku peeti *Ange pat'ai* abistajaks, tema kõige viljakamaks lemmiklapselapseks. Maailma purunemist väldib *Ange pat'ai*, hoides tagasi tormi, kõue ja välku.

Legendi järgi muutus *Ange pat'ai* maa peale tulles noorest naisest ebaharilikult tugevaks vanaks naiseks, kelle jalge all vajus maa ja kelle jalajäljed jäid kivisse. Vahel laskub *Ange pat'ai* maa peale pika kuldse sabaga suure linnuna, kelle kuldsest nokast langevad põldudele ja niitudele terad. *Ange pat'ai* võis võtta ka lumivalge tuvi kuju, heita mesilastele meekorjamiseks kõrgusest

lilli ja visata kanadele viljateri. Kui ta põldudel käis, oli nähtav üksnes tema vari.

Ange pat'ai oli eeskätt hirsi- ja linakasvu edendaja (need olid kõige viljakamad taimed) ning ka sibula ja küüslaugu (pandi sibulakoortega suitsetatult imikule padja alla) soosija.

Ange pat'ai saadab oma teenijannasid looma- ja inimhingede- ga maa peale, ta viibib nähtamatult sünnituse juures ja külastab tihti lapsi nende unenägudes.

Koduloomadest soosib *Ange pat'ai* kanu. Pärimuse järgi käskis *Ange pat'ai* maailma loomisel kõigil loomadel ja inimestel iga päev loote ilmale tuua. Kõik keeldusid, pidades seda raskeks. Ainult kana oli nõus käsku täitma, mistõttu temast sai jumal lemmik. Legendi järgi piserdas *Ange pat'ai* lehmadele piima- anni suurendamiseks vihmasaju ajal oma taevasest kojast piimapiisku. Valgetelt lammastelt noppis ta villa (taevast sai sinise, päikeselt punase, kuult kollase, koidult erepunase värvi), millega tikkis jumalate särkide alaääri ja õlakuid. Vikerkaargi on *Niškepazi särgi alumine äär. *Ange pat'ai* oli ka ketrajate kaitsja. Hõbedase soa ja kuldse värtnaga ketras ta lõnga oma laste särkideks. Nižni Novgorodi ersade uskumuse järgi on selgetel sügispäevadel lendavad ämblikvõrgud jumalate ema *Ange pat'ai* kedratud lõng.

Ange pat'ai lemmikpuu kask (oma kiire kasvu tõttu) kuulub kõigi *Ange pat'ai*ga seotud pühade juurde. Talvistel pühadel kasutati aurutatud kasevihtu. Teadjad kaotasid kurja silma kaetuse kaseoksa või kasevihaga. *Ange pat'ai* oli ühtlasi tohterdajate ja ämmaemandate patroon.

Ange pat'ai auks peeti *Kilei ozksi* ja *Koljaadat*. Kasepalvus *Kilei ozks* oli naistepüha, mida peeti vene semiku aegsel neljapäeval. Seda kase soosija palvust tähistasid tütarlapsed ja lesknaised alguses külas ja hiljem jõe ääres. *Koljaada* oli jõulueelne tubane püha, mida viisid läbi lapsed (*Ange pat'ai* lemmikud), hiljem liitusid nendega abielunaised ja ämmaemandad. *Ange pat'aid* austati ka teiste pühade ajal: mdE *Tejter' ozks* 'tütarlaste palvus' peeti reedel, vene *semiku* teisel päeval; *Baban' ozks* 'naiste palvus' toimus neljapäeval pärast suvisteid; kodune palvus, kuhu kutsutakse kõik jumalad, peeti *Ange pat'ai* ja tema poja Niškepazi auks esimesel jõulupühal; külalpalvuse *Velen' ozks* viisid läbi abielunaised ja ämmaemandad teisel jõulupühal;

lastepüha *Ange pat'ai* auks toimus enne vana-aasta lõppu ja *Ange pat'ai*lt viljakust paluv tubane palvus uue aasta esimesel päeval. Suvistel pühadel ohverdati *Ange pat'ai*le peale kanade ja munade valge lammast, talvel siga.

Kirjandus: Melnikov, P. I. 1981. *Otšerki mordvõ*. Saransk; Paasonen, H. 1914. Mythologisches, etymologisches. *Memoires de la Societe Finno-Ougrienne*, XXXV: 11. Helsinki.

Arvud (mdEM *tšislat*; mokša ja ersa oma sõna pole säilinud).

Arvudel on rahvauskumustes ja kombestikust keskne tähtsus. Arvutamisel lähtus inimene algselt kehaosadest ja lähimast ümbrusest (üks sõrm, kaks kätt, kolm kala). Arvutati peamiselt sõrmede abil või tehti märke puutükile. Hiljem on arvud saanud sümboolse tähenduse.

Traditsioonilises kultuuris oli eriti oluline esimese kümne arvu sümboolika. Paljud kombed ja keelud olid seotud numbriga "üks". Enne üheaastaseks saamist ei tohtinud lapsel juukseid lõigata ega talle peeglit näidata (hakkab hilja rääkima). Kui võtta laps esimesel külvipäeval põllule kaasa, hakkab ta varem kõndima. Esimest lõikunud hammast kraabiti hõbemündiga ja esimene äratulnud hammas visati keldrisse, et lapsel oleksid tugevad hambad. Aasta esimese päeva järgi ennustati tervet tulevat aastat; esimese kevadise äikese järgi suveilma ja saaki. Teatud rituaale sooritati esimesel kevadisel karjalaskepäeval – väravas-pandi vöö, loomi löödi pajuviitsaga, karjasele anti mune jne.

Tähtsaks peeti esimesest majja sisenejat pühade, eriti lihavõtte ajal – selle inimese sarnane tuleb eelseisev aasta. Esimese vastutulija järgi said tüdrukud teada peigmehe nime ja seda, kas pulmad, sooritatud ostud, ettevõtetud töö või teekond on edukad. Et miniat mehe kodus armastataks, pesi ta peiukodus esimest korda nägu salaja ahju juures.

Number "kaks" esineb tavaliselt mõistatustes ja mängudes.

Rahvausundis on eriline koht numbril "kolm". Maailm on kolmekihiline – taevas, maa ja maa-alune ilm. Metsas peetava palvuse kohaks valiti paik, kus kasvaks koos kolm puud: pärn, kask ja tamm. Müütides seisab maa kolmel kalal – beluugal, sevruugal ja tuural; maal on kolm algust ja kolm sügavikku; ema

käib oma tütre hauakambris kolm korda; surm tuleb oma ohvrile kolm korda järele, kuid haige noormees küsib kolmeks aastaks ajapikendust; rase vanaeit või naine kannab last kolm aastat ja sünnitab kolm nädalat; mokša laulus võtab äkesejumal maise tüdruku Vasal'g'a taevasse kaasa pärast kolmandat kiigehoogu; müütiline madu otsib päästjat kolm aastat; võitlevad kolm öde või kolm venda.

Pärast sünnitust tuli ema ja last pesta kolmes saunas ja kolmes vees, muidu võis vastsündinu surra. Haige saavad terveks, kui võtta kerisekivid kolmest erinevast saunast, vihelda teda kolm korda kolme kase vitstest tehtud vihaga ja üle valada kolme allika veega. Halltõve ravimiseks pesti last kolmest allikast võetud veega. Enneaegne laps pandi pärast leiva küpsetamist kolm korda ahju, et ta saaks "küpseks".

Uskumuse kohaselt kostab õhtuti kolm harva kirikukella lööki, kuna sel ajal palvetavad enneaegselt surnud (uppunud, poodud ja viinasurma surnud). Pulmas juhiti noorpaari kolm korda ümber laua ning isamees käis tavandinuga käes kolm korda ümber vankri, et kaitsta noorpaari kaetamise ja õnnetuse eest. Nõidade ja kaetamise kaitseks torgati kolm nõela või haaknõela mõrsja riidesse; sülitati kolm korda üle vasaku õla; lastele seoti ümber kae või riputati kaela kolm niiti (punane, valge ja must) või kolm pärlitera.

Mõne uurija arvates kasutati soome-ugri ühisajal kuuend-süsteemi, mis hiljem asendus kümnendsüsteemiga. Traditsioonilises mordva kultuuris on arv "kuus" säilitanud kohati oma tähtsuse: mõrsja särgile on tikitud kuus kaunistustriipu; rituaalsete laulude saatel pannakse mõrsja kirstu (mdEM *par'* 'tünder, vaat') kuus särki jne. See arv kajastub ka riidekirstude nikerdustes. Paljud muistsete ersade-mokšade ehted (kiviga sõrmused, ripatsid) koosnevad kolmest, kuuest, üheksast või kaheteistkümnest osast. Laste kivimängus *tšakasa* (mdM *tšaka* 'kild, tükk') kasutati kuut kivikest.

Mütoloogias ja kombestikis on tähtsal kohal arv "seitse". Lauludes levib hea tüdruku kuulsus tavaliselt seitsme maa ja mere taha. Antud juhul sümboliseerib maagiline "seitse" vahemaad või kaugust. Seitsme metsa tagant tulevad ka kosilased. Pärast tavandisauna küsib mõrsja *saunaemalt Ban'avalt, kus kasvasid saunapalgid ning kes need langetas, ja vastab ise, et need kasva-

sid männikus Sura ja Rava (Volga) jõe teisel kaldal, need raiuti maha seitsme kirvega ja veeti kohale seitsme hoburakendiga. Pulmalauludes soovitasid pulmalised mõrsjal sünnitada seitse tütart ja seitse poega. Abielluda ei tohtinud kuni seitsmenda põlve sugulastega. Ersade viisud olid tehtud seitsmest niinest.

Lauludes künnab *T^ušt'a seitsme hobusega, tema nool on seitsmepuudane. Müütides kasvab ersade arv pärast nende loomist jumala Niške (*Niškepaz) poolt ning neid saab seitse külatäit. Kindluse ehitusohvriks määratud tüdrukut veetakse seitsme hobusega, aisakellahelinaga summutatakse tema seitsme versta kaugusele kostvat nuttu. Müütilistes lauludes keelab jumal Niške välgujumal Jondoli (mdM) maisel naisel Azravkal avada seitsmendat aita, kuna vaid sealt võis naine näha oma isakodu. Laulus "Vasalg'a" paluvad seitsme poja vanemad *peajumal Škabavazi, et neile sünniks tütar. Müütilisel draakonil Kar'azil (mdM *kar'az* 'selg, selgroog, nimme') on seitse keha ja pead.

Siiamaani kasutatakse arvu "seitse" needustes: *Tuk sisem sel'ht' modava* ('Vaju seitse sülda maa alla')! Tihti sooviti vaenlase kehale "seitsme pea ja bojaari lokkidega" (mdM *sisem pr'asa, bajaran' kudr'asa* – tähendusega 'väga suur') koeranaela. Armuloitsudes kutsutakse appi seitset saatanat.

Uskumustes ja kombestikuses esinevad ka arvud "neli", "kümme" ja "kaksteist": maal on neli nurka, mis toetuvad neljale postile; *maaemale Mastoravale pühendatud ohvriloom raiutakse neljaks ja maetakse nelja majanurga alla; mokša särgile tikiti neli kaunistustriipu. Noorpaarile usuti õnn tulevat kõigist neljast ilmakaarest. Mokšad jätsid viljalõikuse järel kümme viljapead müütilisele põllukitsele (mdM *paks'ün' kazandi*), kes pidi kümne aasta vältel kaitsma põldu ja aitama vilja kasvatada. Noormees varastab kaheteistkümnenda luigeneiu suled – hiljem saab tüdruk tema naiseks. Ersa traditsiooniline pulmapirukas *luvon' kši* oli 12-kihiline, ülemine kiht kaunistati nelja kanamuna või nelja tainast tehtud tuvikesega.

Rahvaluules kajastuvad ka arvud "30" ja "77": müütiline tegelane *T^ušt'a suudab maad künda 30 hobusega; ersa pulmas on 77 pulmalist. Kaitseloitsudes pöörduti 77 ingli ja 77 pühaku poole. Seda arvu kasutati sageli halltõve, vigastuste jne ravisõnades (77 luud, 77 liigest, 77 lukku).

Teatud arve (tavaliselt kolm ja üheksa) kasutati nõidumisel: noorpaari vankri ette visatud üheksa teraga hernekaun peatavat hobused (õnn jääb tulemata). Soolatüükaid eemaldati puudutades neid kolm korda üheksa (mdM *kolma veihsosa*) herneteraga.

Maagiline tähendus oli paaris ja paaritutel arvudel. Pulmas mõrvoja väljaostmisel peab rublade arv olema paaritu. Mälestamisel toodi aga kõike asju paarisarv näitamaks, et peres pole liigset inimest ja surra ei saa enam keegi. Kui ühele surnule valmistatakse kaks kirstu, siis sureb varsti veel keegi.

Kirjandus: Martjanov, V. N. & Nadkin, D. T. 1975. K voprosu o finno-ugorskoi sisteme stšislenija. *Materialõ po arheologii i etnografii Mordovii*. Saransk; Maskajev, A. I. 1964. *Mordovskaja narodnaja epitšeskaja pesnja*. Saransk; UPTMN = *Ustno-poetitšeskoje tvortšestvo mordovskogo naroda*. 1: 1. *Epitšeskije i liroepitšeskije pesni* – 1963. Saransk.

Mordva mütoloogia

Tatjana Devjatkina

<http://www.folklore.ee/ri/pubte/ee/sator/sator8/>

ISBN 978-9949-490-16-5

Tartu 2012

Trükiis ilmunud: Tatjana Devjatkina. Mordva mütoloogia.
SATOR 8. Tartu 2008

Tõlge: Irina Orehhova, Nikolay Kuznetsov

Toimetanud: Mare Kõiva, Kadi Sarv

Küljendus: Liisa Vesik

Kujundus: Andres Kuperjanov

Kaanepilt: Juri Dõrin "Uneskõndija"

HTML: Diana Kahre

Originaal:

Tatjana Devjatkina *Mifologia Mordvõ*

Saransk: Krasnõi Oktjabr 1998

Sarjas Sator 2008. a ilmunud eestikeelset trükist toetas
Eesti Hõimurahvaste Programm, Tartu Ülikooli Paul Ariste
soomeugri põlisrahvaste keskus, EKM FO, SF 0030181s08

E-raamatu valmimist toetas: EKRM04-29 Eesti keele,
kultuuri ja folkloori kasutusala laiendamine ja folkloori
tutvustamine elektroonilistel infokandjatel.

© 2012 EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm, EKM Teaduskirjastus